

AZ ÁRPÁD-KORI KANIZSA

DOBOS JÁNOS

1859. január 8-án a Szerb Vajdaság és Temesi bánság kormánya felhívást és utasítást adott ki a katonai határőrvidéken és a hozzá tartozó szerb-bánsági területen az alárendelt területi szerveknek néprajzi és helyrajzi adatok gyűjtésére és felterjesztésére.¹ A német nyelvű, 13 oldalra terjedő fraktúrbetűs utasítás részletesen és pontosan meghatározta, hogy a helységekről vagy városokról mit kíván tudni: elsősorban a helység nevét, múltját, lakóit, azok származását stb. Ezt a felhívást, nem tudni, mi okból, hiszen a Tisza Bács megyei oldalán elterülő Ókanizsa sohasem tartozott a bánsági szerb határőrvidékhez, innen is megválaszolták.

Erre a felhívásra Popovics György ókanizsai községi jegyző kilencíves válasziratot készített, ugyancsak német nyelven, amely kalandos vándorlás után végül a zentai múzeum iratgyűjteményébe került.² Ennek első oldalán a következőket írta: „E helység keletkezéséről nincsenek írott adatok, de szájhagyomány sem maradt fenn. Biztos azonban, hogy Ókanizsa nagyon régi helység, amely már a IX. században létezett.”

Ezt kétségtelenül úgy érthette, hogy magában a helységben, Ókanizsán nincsen írott adat, sem szájhagyomány, mert a továbbiakban kifejti, hogy honnan származik az az adat, mely szerint Ókanizsa mégis „nagyon régi helység”: erről Jászai Pál³ és Bárány Ágoston⁴ történeti munkáiból szerzett tudomást. Lényeges az, hogy mindkét idézett történétíró azonos forrásra, Anonymusra, III. Béla király névtelen jegyzőjére hivatkozik.⁵

Anonymus annak az 57 fejezetre tagolt, 24 hártyalapos kódexnek a szerzője, amely leírja a magyar honfoglalást, a Kárpát-medence elfoglalását, s amelynek 44. fejezetében a következőket olvashatjuk: „Árpád vezér és nemesei . . . sereget akartak küldeni Galád vezér ellen, kinek

az uralma a Maros folyótól egészen Haram váráig terjedt . . . E dologra Szovárdot, Kadocsát és Vajtát küldték ki. Mikor ezek engedelmet nyerve ellovagoltak, a Tiszán Kanizsánál átkeltek, és a Csesztereg vize mellett szállottak meg.”⁶

Ez az adat helytörténeti szempontból rendkívüli jelentőségű, mert ez a geszta az első fennmaradt, de 1746-ig ismeretlenül lappangó magyar krónika, amely *Kanizsát* nem csupán az Árpád-kori, hanem egyenesen *honfoglalás kori helynek* nyilvánítja. Kanizsát ezek szerint már az első fennmaradt latin nyelvű magyar elbeszélő történeti forrás említi, amelyet a történeti irodalom *Gesta Hungarorum*, vagy a *Magyarok viselt dolgairól* cím alatt ismer.

Kanizsa ezek szerint honfoglalás kori hely, Árpád rokonai, alvezérei már ismerték révjét. Mindez sajnos bizonytalanná válik, ha megismerjük az Anonymus-probléma lényegét, azt, hogy a geszta megírásának ideje, írójának kiléte és a honfoglalást tárgyaló művének történeti forrásértéke évszázados viták tárgyát képezte a magyar történetírásban.

A ma elfogadott többségi álláspont szerint a „P. dictus magister”, ahogyan a geszta írója magát nevezi, 1200 körül vetette pergamenre művét, és a műből kielemezhető helynevek alapján budai prépost lehetett. Nem ismerte a IX. századi történeti viszonyokat, és a *korabeli helynevekhez eseményeket talált ki*, amelyeket a honfoglalás részleírásához logikusan köthetett. Ilyen eseménye volt a honfoglalásnak a Maros alatti vidék meghódítása, amely feladatra Árpád fejedelem Csepel szigetéről, ahova Titeltől a Duna mellett haladva még 896-ban érkezett, három alvezérét küldte, akik *Kenesnánál – meséli Anonymus – átkeltek a Tiszán*.

Ebből a kétségtelen igazságmag az, hogy Kenesna 1200 körül létezett, valahol a Tiszán, a Maros torkolata alatt (ez a geszta további szövegéből kikövetkeztethető, mert a Marost sehol sem lépték át). Ez azonban nem jelenti azt, hogy Kanizsa 1200 körül keletkezett, bár a többi krónika ezt az eseményt nem említi, illetve Kanizsáról nem szól.

Arra, hogy Kanizsa korábban is jelen volt a magyar történelemben, okleveles, régészeti és nyelvészeti bizonyítékok is vannak.

Az okleveles bizonyítékok között az első helyen említendőek a *pannonhalmi főapátság XI–XIII. századi oklevelei*, amelyek a kanizsai birtokot Salamon (1063–1074), illetve I. László király (1074–1095) idejéből a pannonhalmi apátsági kolostor birtokaként ismerik: „. . . tizennegyedik birtoka a Tisza fölött van a Cnesának ama folyóba való beömlésénél; mellette van egy tó, amelyet Miruchnak neveznek: ezt a birtokot Salomon király adományozta, a király poroszlója Zolioc volt . . .” – írja a

pannonhalmi apátság 1093–95-re datált, I. László király által kiadni rendelt birtoklevele.⁷

A nyolcvanas évek közepén a szabadkai múzeum régészei által folytatott ásatások Kanizsa városmagjában népvándorlás korabeli földvárát, mellette avar kori temetőt tártak fel; a földvárát már Marsigli is megásatta 1694-ben, s próbaásatása ugyancsak népvándorlás kori edényleleteket hozott felszínre. Legutóbb pedig 1995-ben találtak itt, gázvezeték fektetése közben, még kiértékeletlen, de kétségtelen településmaradványokat. A kanizsai földvár a magyar honfoglalás korától még előbbi időkre tekint vissza: a jazig, hun és az avar–szláv domináció évszázadaira.⁸

A nyelvészeti forrás – amint azt Rókay Péter elemzi – maga a helynév, a Kanizsa szó, amely a forrásokban Cnesa, Kenesna, Canysa stb. alakokban fordul elő. Ez a szó az ószláv *knjeg*, *knez*, *knjaz* szóból eredeztethető. Jelentése fejedelem, kenéz, esetleg ispán. Ennek cnesa vagy Kenesna alakja feltehetőleg birtokragos szókapcsolatot takar: „knezsza zemlja”, vagy a patak esetében „knezsza voda” lehetett a teljes toponim eredetije. Ezek szerint a népvándorlás korabeli földvár a mellette Tiszába ömlő Cnesa patakról kapta nevét. Ezt a patakot és a mellette fekvő földet a VI. századtól itt letelepült szlávok „kenézpataká”-nak (knezsza voda) vagy „ispánföldjé”-nek (knezsza zemlja) nevezhették. A szlávoktól ezeket a toponimeket a X. században a letelepülő magyarok átvették és nyelvi rendszerükhöz alakítva (knez–kenéz; knezsza–kenezsa–kinizsa stb.) megőrizték.⁹

Bár a Kanizsa első említése körüli viták még nem tekinthetők lezártnak – Györffy György szerint ez behatárolt: az 1093–95. esztendő, Rókay Péter viszont a pannonhalmi birtokösszeírást egy későbbi, XIII. századi birtokállapotokat tükröző, szándékosan antidatálás céljára elkészített hamisított oklevélnek tekinti – az mégis tény, hogy a Cnesa pataknál fekvő birtok a mai Kanizsa helyén terült el, nem pedig Szabolcs megyében, ahol Ortvy Tivadar majd az ő nyomán Pesty Frigyes 1888-ban feltalálni vélték. Velük szemben helyes nyomon járt Dudás Gyula, aki a Cnesa birtokhoz tartozó Miruch tóról világosan megírta, hogy az hol is feküdt: „Salamon király ezt a tavat a mai kanizsai határ egy részével a pannonhalmi apátságnak adományozta, és ezt az adományt utóbb mind I. László, mind pedig II. Endre megerősítették.”¹⁰

Az Árpád-kori Kanizsára vonatkozó forrásokat alaposan Erdélyi László elemezte a XIX. század végén, a pannonhalmi Szent Benedek-rend történetéről írott munkájában. Szerinte a Cnesa patak torkolatánál fekvő birtok királyi tulajdont képezett, azaz nem volt nemzetségi tulajdonban, ami szerintem éppen szláv lakosságára utal a honfoglalás korá-

ban. Salamon több más birtok mellett ezt is elajándékozta, a pannonhalmi Szent Mártonról elnevezett, I. István király által alapított Szent Benedek-rendi apátságnak valószínűleg a trónért folytatott harcában tőlük is támogatást remélve. Ekkor került Kanizsa egyházi birtokba. Ezt az adományozást a kor szokása szerint birtokba iktatással törvényesítették. Írásba csak később, I. László király korában foglalták. Az írásos birtokbizonyítékokra akkor lett szükség, amikor a Kanizsával szomszédos szávaszentdemeteri görög rítusú apátság Szatmár nevű birtokának jobbágyai elbirtokolták a kanizsai birtok halászati jogát és bizonyos földeit a Miruth tavon. Ekkor a pannonhalmi apátság pert indított birtoksértés és kár elszenvedése miatt. Közel egy évtizedes per kezdődött ekkor (1228–1237), amelynek iratai, bennük a szomszédos birtokosok neveinek felsorolásával fennmaradtak a pannonhalmi rendi levéltárban. A perben meghozott ítélet a pannonhalmi apátság jogait visszaállította a földet és a halászóhelyeket illetően, a szávaszentdemeteri apátság, illetve a Szatmár birtokon élő jobbágyaik erőszakos határ- és jogsértésével szemben. Ezek az iratok tették lehetővé Erdélyi Lászlónak azt, hogy megállapítsa: a Cnesa patak a Tisza folyó jobb oldaláról ömlött a nevezett folyóba. Íme: „Ez utóbbi nyilatkozatából, amelyet a szomszéd apátok jelentésében olvasunk, és Dénes nádor fentebbi szavaiból világosan következik, hogy a kanizsai folyó nyugatról ömlött a Tiszába, és vagy azonos az Ó-Kanizsától délre beömlő Körös (ma Kosztik) patakka, vagy ettől kissé északra folyt Ó-Kanizsa felé, s idővel eltűnt, kiszáradt, apró tavakká változott.”¹¹

Az Árpád-kori Cnesa vagy anonymusi Kenesna történeti–geográfiai folytonosságát némi tévelygések mellett már a századfordulón bizonyították a magyar tudósok; ugyancsak ők vetették fel a Cnesa és a Miruth helynév szláv eredetét is. A névmagyarozatokba mégis behúzódtak olyan elemek is, amelyek nem a forrásokon alapulnak, és nemzetpolitikai indítékokkal magyarázhatók.

Ilyen tudománytalan belemagyarázás jelentkezik már 1886-ban Appel Ede adorjáni plébános Kanizsáról írt monográfiájában: „Béla király névtelen jegyzőjének munkájában olvasható, hogy: a pusztaszeri népgyűlés után . . . Árpád fejedelem seregével onnét (Szeged és Kanizsa) határán átvonulván az egész Tisza és Duna mellékén lakó népet Titelig és Zalánkeményig meghódította. Ezen vidék hadászati fontosságát Árpád átlátván, itt állandó tábort ütött, vele volt vezérei némelyikének tetemesebb birtokot adott. Így Kölpönnek, anyai nagybátyjának adta a mai Kulpint és vidékét, hol ez erős várat építtetett és nevére Kölpön várának hívatott, mely elnevezés idők haladtával Kulpinra változott; –

a mai Kanizsát és vidékét állítólag pedig Kenese nevű vezérének, kiról a hely »Kenese« nevet nyert, mely elnevezésből alakult ki a »Kanizsa« elnevezés."¹² (Kiemelés: D. J.)

Anonymus gesztája Kölpényről valóban megemlékezik (41. fejezet), Kenese vezért azonban sehol, az egész gesztában nem lehet találni. Igaz, maga Appel Ede is megjegyzi a Kenese vezér kapcsán: „A történelmi kritika szempontjából e vélemény (ti. hogy a »Kanizsa« helynév bizonyos »Kenese« vezértől ered) *mennyire felel meg a valóságnak*, nem célom eldönteni, de annyi bizonyos, hogy Magyarország történetében több vezér és hős fordul elő Kenesei, vagy Kanizsai néven.” (Kiemelés D. J.) A későbbi megye- és várostörténeti kiadványok sem ismerik Kenese vezért, nem tudnak róla a századforduló tekintélyes történeti geográfusai, helynévkutatói sem. Ezzel szemben a legtekintélyesebbek is elfogadták a Kanizsa toponim szláv eredetének magyarázatát (Csánki, Ortvy, Iványi, Dudás, Melich, Kniezsa) a knez szótöböl.

Mindezek után Batta Péter kanizsai ügyvéd és úttörő helynévgyűjtő Csuka Zoltán gyűjteményes kiadványában¹³ ezt írja: „A mi városunk keletkezésének első nyomai a IX. századig nyúlnak vissza. Amikor is Árpád fejedelem, a magyar állam tulajdonképpeni alapítója *Kenese vezér vezetése mellett 895-ben kiküldött egy sereget* azzal a feladattal, hogy a Temesvár környékén garázdálkodó bulgár herceget, Gládot űzze el onnan.

Ez a magyar sereg akkor itt a mai Kanizsa környékén kelt át a Tiszán. *Azért nevezték el az e helyt megtelepedett magyarok e települést Rév-Kenesének, vagy helyesebben Kenese révjének, átkelő helyének.*

IV. Béla király névtelen jegyzője, a krónikaíró Anonymus említi, hogy amikor a magyarok Pusztaszeren (Szegedtől északra) megtartották országalapító nagygyűlésüket, s amikor országukhoz csatolták a déli meghódított területeket is, Árpád fölosztotta e vidéket vezérei között. Így kapta Kölpön vezér a mai Kulpint és környékét, *Kenese vezér pedig Rév Kenesét, a mai Magyarakanizsát és vidékét adományként.*

Ettől a magyar vezértől kapta tehát nevét városunk. Ez a név az idők folyamán Kenesé-ből Kanizsá-ra alakult át.” (Kiemelések: D. J.)

Ha megnézzük a fenti sorok megjelenésének helyét és idejét, megértjük Batta Péter indítékait, azt, hogy miért hallgatta el az akkor már köztudott és általa is ismert szláv néveredetet, és miért igyekezett egy, a történeti forrásban sehol sem említett „Kenese vezért” Kanizsa névadójává tenni. Hasonló igyekezet volt ez, mint amit még a mai napig is tapasztalunk: valamely nemzet „őshonosságát” bizonyítani ezen a történelmi viharok verte széljárta, huzatos Tisza–Duna közén, ahol a népek

szakadatlanul jöttek-mentek, elmentek, majd visszatértek. Így jöttek a magyarok is a hunok, az avarok, a szlávok után, most éppen ezerszáz esztendeje, hogy a török alatt elmenjenek, majd azok kiűzése után visszatérjenek és éljenek itt háborúban és békében, mind a mai napig, mormolván a latin létigét: fiumus, sumus, erimus!

Kanizsán, 1996. április 14-én

JEGYZETEK

- ¹ Zentai Történelmi Levéltár (a továbbiakban: ZTL), Vujić-gyűjtemény (a továbbiakban: F: 381) 2. doboz (F: 381.2), Instruction zur Sammlung und Lieferung von Daten für eine ethnographische-topographische Beschreibung des Serbisch-banater Landesgebietes mit der anstosenden k. k. Militärgrenze
- ² A zentai múzeumban elfekvő eredeti fraktúrbetűs kézirat címe: Ethnographische-topographische Beschreibung des Ortes Alt-Kanizsa, jelzete K. I. 193; megelézéséről lásd: Dobos János, Kanizsa megírandó monográfiája kapcsán, *Üzenet*, 1980, X. évf., 11. sz., 603.
- ³ A magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az Aranybulláig
- ⁴ Temesvármegye emléke
- ⁵ Első kiadása: Gesta Hungarorum. In: Schwandtner J. G., Bél M. Scriptorum rerum Hungaricarum, I., Windobonae, 1746
- ⁶ Anonymus Gesta Hungarorum Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről / Hasonmás kiadásban megjelentette a Magyar Helikon Pais Dezső fordításában Budapesten, 1977-ben, 117.
- ⁷ Eredetije a Pannonhalmi Főapátság levéltárában Capsa 2. A. jelzet alatt; fotó- és mikrofilmmásolat a Magyar Országos Levéltárban, kiadása a rend történetében (Erdélyi L.–Sörös P. [szerk.], I. köt. Budapest, 1902), értékelése dr. Rókey Péter: Kanizsa az első említéstől a török hódoltságig, in: Kanizsa monográfiája, I. Történeti rész, Az ősidőktől 1848-ig, 1. kötet, Kanizsa, 1995, 79.
- ⁸ Szekeres László: Kanizsa múltja a régészeti leletek fényében, in: Kanizsa monográfiája, I/1, Kanizsa, 1995, 46.
- ⁹ Rókey Péter: Kanizsa az első említéstől a török hódoltságig, in: Kanizsa monográfiája, I/1, Kanizsa, 1995, 83. Lásd még: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest, 1963³, Balatonkenese, Nagykanizsa.
- ¹⁰ Dudás Gyula: Vidékünk hajdani halászata, *Zentai Hírlap*, 1887. április 3-i szám
- ¹¹ Erdélyi László dr.: *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története*, I. kötet, Budapest, 1902, 327. (térképvázat is), 332.
- ¹² Appel Ede: *Ó-Kanizsa nagyközség történelmi, helyrajzi, gazdasági, népismereti és statisztikai ismertetése*. Szabadka, 1886, 9.
- ¹³ Batta Péter: Magyarkanizsa. In: Csuka Zoltán (szerk.): *A visszatért Délvidék*. Budapest, 1941, 207.